

CHINA AND THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA: ON THE WAY TO COOPERATION AND DEVELOPMENT

Khusan Ziyatov

Uzbekistan

E-mail: ziyatovhusan@gmail.com

ABOUT ARTICLE

Key words: China, Central Asian countries, Hu Jintao, Jiang Zemin, Shanghai Cooperation Organization, border issue.

Received: 10.10.24

Accepted: 12.10.24

Published: 14.10.24

Abstract: This article explains the long history of China's relations with the Central Asian region, and the fact that the Central Asian countries that gained independence after the collapse of the Soviet Union were officially recognized by China and developed cooperative relations in various fields.

XITOIY VA MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI: HAMKORLIK VA TARAQQIYOT YO'LIDA

Xusan Ziyotov

O'zbekiston

E-mail: ziyatovhusan@gmail.com

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Xitoy, Markaziy Osiyo davlatlari, Xu Jintao, Jiang Zemin, Shanxay hamkorlik tashkiloti, chegara masalasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xitoyning Markaziy Osiyo mintaqasi bilan uzoq yillik munosabatlari, SSSR parchalanib ketganidan keyin mustaqillikka erishgan Markaziy Osiyo mamlakatlari Xitoy tomonidan rasman tan olingani va turli sohalarda hamkorlik aloqalari rivojlanganligi tushuntiriladi.

КИТАЙ И СТРАНЫ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: НА ПУТИ К СОТРУДНИЧЕСТВУ И РАЗВИТИЮ

Хусан Зиёттов

Узбекистан

E-mail: ziyatovhusan@gmail.com

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Китай, страны Центральной Азии, Ху Цзиньтао, Цзян Цзэминь, Шанхайская организация сотрудничества, пограничный вопрос.

Аннотация: В данной статье объясняется долгая история отношений Китая с центральноазиатским регионом, а также тот факт, что страны Центральной

Азии, получившие независимость после распада СССР, были официально признаны Китаем и развивали отношения сотрудничества в различных областях.

Kirish. Xitoy va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi munosabatlar uch ming yildan ko'proq vaqtga borib taqaladi. Afsonaviy Buyuk Ipak yo'li, Xitoy diplomati Chjan Syanning O'rta Osiyodagi elchiligi tarixi, madaniy va ilmiy hamkorlikning aniq izlari va yana ko'p narsalar Xitoy va Markaziy Osiyo xalqlari o'rtasidagi yaqin va uzluksiz aloqadan dalolat beradi.

Markaziy Osiyoning beshta davlati – Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston 1991-yilda SSSR parchalanganidan keyin o'z mustaqilligiga erishdi. Xitoy 1992-yil 2-6-yanvar kunlari bu davlatlarni tan olgani va ular bilan diplomatik aloqalar o'rnatilganligini e'lon qildi. O'shandan beri XXR va ushbu davlatlar o'rtasidagi do'stona va yaxshi qo'shniçilik munosabatlarini rivojlantirish borasida bir qator muvaffaqiyatlarga erishdi [1, c.48].

O'zaro siyosiy ishonchning muttasil chuqurlashib borishi Xitoy va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirishning muhim xususiyati hisoblanadi. Diplomatiç munosabatlar o'rnatilgandan so'ng Markaziy Osiyoning beshta davlati prezidentlarining Xitoyga bir necha bor oliy darajadagi o'zaro tashriflari muntazam bo'lib ketdi. 2001 yilda Shanxay hamkorlik tashkiloti tashkil etilishi bilan Xitoy, Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston va Tojikiston davlat va hukumat rahbarlari har yili uchrasha boshladi. Tashqi siyosat idoralari rahbarlari darajasidagi aloqalar faollashdi. Xitoy Prezidenti Xu Szintao va undan oldingi oliy davlat lavozimida ishlagan Szyan Szemin Markaziy Osiyo mamlakatlariga ko'p marotaba tashrif buyurgan. Ishonç bilan aytishimiz mumkinki, yuqori darajadagi faol aloqalar Xitoy va Markaziy Osiyo mintaqasi mamlakatlari o'rtasidagi o'zaro tushunish va ishonçni doimiy ravishda chuqurlashtirishga xizmat qilmoqda.

Siyosiy ishonçni quruq so'z bilan mustahkamlab bo'lmaydi, uni amaliy ishlar bilan mustahkamlash kerak. Xitoyning Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston bilan chegarasi 3 ming km ga cho'zilgan. Xitoy qo'shni davlatlar bilan diplomatik munosabatlar o'rnatgach, tarixdan meros bo'lib qolgan chegara masalalarini muzokaralar yo'li bilan muvaffaqiyatli hal qildi. Xitoy-Qozog'iston, Xitoy-Qirg'iziston va Xitoy-Tojikiston ikki tomonlama chegara hujjatlari imzolandi, bu XXR va ushbu davlatlar o'rtasidagi o'zaro ishonçni rivojlantirish uchun yaxshi poydevor yaratdi. Xitoy o'z qo'shnilari bilan munosabatlarda do'stlik va yaxshi qo'shniçilik tamoyiliga so'zsiz amal qiladi. 2002-yilda Xitoy-Qirg'iziston va Xitoy-Qozog'iston o'rtasida yaxshi qo'shniçilik, do'stlik va hamkorlik to'g'risidagi shartnomalar imzolandi va bu ikki tomonlama munosabatlarni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlariga aylandi. 2003 yilda XXR raisi Xu Szintao O'zbekistonga tashrif buyurdi. Tashrif chog'ida ikki tomon ham uzoq muddatli, barqaror va do'stona hamkorlikni rivojlantirish va mustahkamlash niyatida ekanliklarini bildirdi.

Xitoy va Markaziy Osiyo davlatlari rivojlanayotgan davlatlardir. Ular ichki qurilish uchun qulay muhit yaratishda umumiy manfaatlarga ega. Shu munosabat bilan Xitoy va Markaziy Osiyo mamlakatlari do'stlik siyosatini davlatlararo munosabatlarni rivojlantirishning muhim sharti deb biladi [2, C.18].

Xitoyning Markaziy Osiyo davlatlari bilan iqtisodiy hamkorligi o'z samarasini ko'rsatmoqda. Xitoyning Markaziy Osiyo davlatlari bilan iqtisodiy aloqalarida u yoki bu davlat iqtisodiyotining individual afzalliklarining o'zaro to'ldirilishi mavjud. Xitoy va Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlarining geografik jihatdan yaqinligi ham iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishiga katta yordam beradi. Bu mamlakatlar tadbirkorlari o'rtasida energetika, transport, savdo va boshqa sohalarda hamkorlik qilish uchun qulay muhit yaratilmoqda. Diplomatik munosabatlar o'rnatilgandan so'ng Xitoy va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi savdo hajmi tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda. 2003 yilda Xitoy va Markaziy Osiyoning 5 ta davlati o'rtasidagi umumiy tovar ayirboshlash hajmi 4 milliard AQSH dollariga yetdi, bu 1992 yildagi tovar ayirboshlash hajmidan 10 barobar ko'pdir. Qozog'iston va O'zbekiston Xitoy bilan savdo hajmi bo'yicha MDHga a'zo davlatlar orasida ikkinchi va to'rtinchi o'rinlarda turadi. 12 yil davomida Xitoyning Markaziy Osiyo mintaqasi mamlakatlari iqtisodiyotiga kiritgan sarmoyasi 1 milliard AQSH dollaridan oshdi. Xitoy sarmoyasi ob'ektlari orasida yirik loyihalar, masalan, Aqto'be neft konlari va boshqalar bor. Xitoy Markaziy Osiyo davlatlari bilan JSTga a'zolik va a'zolik borasida muvaffaqiyatli hamkorlik qilmoqda. 2004 yil iyun oyida Qirg'iziston MDH davlatlari ichida birinchi bo'lib XXR iqtisodiyotining bozor holatini tan oldi. Xitoy va Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasidagi savdoni huquqiy tartibga solish optimallashtirilmoqda. Savdo masalalari bo'yicha qo'shma davlatlararo komissiyalar tuzilmoqda. Ammo bu baza tashqi iqtisodiy hamkorlik ko'lamining muttasil oshib borishini ko'rsatib, dastlab oddiy o'zaro savdoni keng qamrovli iqtisodiy, savdo, ilmiy-texnikaviy hamkorlik va o'zaro hamkorlikka aylantirishni ta'minladi. Bunday hamkorlik barcha mamlakatlar manfaatlariga javob beradi va yangi imkoniyatlar va istiqbollarni ochib beradi hamda mintaqada barqarorlikni ta'minlash nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega.

Xitoy va Markaziy Osiyo mamlakatlari ko'plab xalqaro muammolar bo'yicha bir xil yoki o'xshash pozitsiyaga ega, bir-birini tushunib, qo'llab-quvvatlaydi. Xitoy va Markaziy Osiyo davlatlari mustaqillik, suverenitet va hududiy yaxlitlik masalalarida bir-birini qo'llab-quvvatlaydi. Mintaqa davlatlari "Yagona Xitoy" tamoyiliga so'zsiz amal qiladi va Tayvan, Tibet va Sharqiy Turkiston masalalarida XXRni qo'llab-quvvatlaydi. Xitoy Markaziy Osiyo mamlakatlari xalqining ijtimoiy-siyosiy tizim va individual rivojlanish yo'li bo'yicha qilgan tanlovlarini tushunishi va hurmat qilishini izhor etadi. Aytishimiz mumkinki, Xitoy va Markaziy Osiyo davlatlari xalqaro masalalarda do'st va teng huquqli sherikdir[4, C.105].

Xitoy, Rossiya va Markaziy Osiyo davlatlari birgalikda Shanxay hamkorlik tashkilotini tuzdilar. Ushbu tashkilotning vujudga kelishi mintaqaviy hamkorlikka yangi turtki berdi. ShHTga a'zo davlatlar mintaqada xavfsizlikning yangi konsepsiyasini ilgari surdi va hamkorlikning yangi modelini shakllantirishda salmoqli muvaffaqiyatlarga erishdi. ShHT faoliyatining mukammal tashkiliy, tizimli va huquqiy asoslari yaratilgan. Ishtirokchi davlatlar iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash sohasida hamkorlikni muvaffaqiyatli boshladi. ShHT dunyoga tinch taraqqiyot, hamkorlik va ochiqlikning ajoyib namunasini ko'rsatib, mintaqaviy xavfsizlik, barqarorlik va taraqqiyotga ko'maklashuvchi samarali tuzilma, xalqaro va mintaqaviy maydonda muhim bunyodkorlik tarkibiy qismi hisoblanadi. 2004-yil iyul oyida ShHTning Toshkent sammitida Xitoy raisi Xu Szintao iqtisodiy, gumanitar va xavfsizlik sohalarida hamkorlikni mustahkamlash zarurligini ta'kidladi. Iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish va amaliy natijalarga erishish maqsadida Xitoy tomoni ShHTning boshqa a'zolariga umumiy qiymati 900 million dollar miqdorida imtiyozli savdo kreditlari ajratishga qaror qildi. Xitoyning bu qarori muhim voqea bo'ldi va nafaqat ShHTda, balki butun dunyoda e'tiborni tortdi. Bu faktlar ShHTning tashkil etilishi va rivojlanishi Xitoy, Rossiya va Markaziy Osiyo mintaqasi mamlakatlari o'rtasidagi do'stona hamkorlikka xizmat qilayotganidan dalolat beradi[5,C.16].

Xitoy va Markaziy Osiyo mamlakatlari mintaqaviy xavfsizlik sohasida umumiy manfaatlarga ega. 1996 va 1997 - yillarda Xitoy, Rossiya, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston o'rtasida chegara hududlaridagi harbiy kuchlarni qisqartirish va u yerda o'zaro harbiy ishonchni mustahkamlash bo'yicha kelishuvlar imzolangan. Xitoy va Markaziy Osiyo davlatlari terrorism va "yovuzlikning uch kuchi"ga qarshi kurashda hamkorlikni izchil rivojlantirmoqda. Xitoy Qozog'iston, Tojikiston, Qirg'iziston va O'zbekiston bilan "uch yovuzlik"ga qarshi kurash bo'yicha tegishli hujjatlarni imzoladi. ShHT doirasida terrorismga qarshi qo'shma harbiy mashg'ulotlar o'tkazilmoqda. 2004 yil iyun oyida Toshkentda Mintaqaviy aksiterror tuzilmasi rasman tashkil etildi [3, C.21].

Dunyoda terrorismning kuchayishi kuzatilgan paytda Xitoy va Markaziy Osiyo davlatlari hamkorlikni mustahkamlash va mintaqaning tinch va xavfsiz rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan "uch yovuzlik kuchlari"ga qarshi samarali kurashish zarurligini tushunadi. Shundagina hududning mavjudligi va rivojlanishi uchun qulay sharoitlar yaratiladi.

Xitoyning Markaziy Osiyo davlatlari bilan muvaffaqiyatli hamkorligining asosiy sabablari quyidagilardir:

birinchidan, ishtirokchilar tomonidan davlatlararo munosabatlarga va ularni rivojlantirishdagi tomonlarning faolligiga yuqori baho berish;

ikkinchidan, Xitoyning Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan munosabatlarida davlatning katta-kichikligidan qat'i nazar, tenglik tamoyiliga qat'iy rioya qilinadi. Ikki tomonlama

muammolarni hal qilishda Xitoy va Markaziy Osiyo davlatlari muzokaralar yo‘li bilan kelishuvga erishishga intiladi;

uchinchidan, Xitoy va Markaziy Osiyo mamlakatlari o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishning o‘zaro manfaatli xususiyati. Xitoy mintaqa mamlakatlari iqtisodiyotini rivojlantirishda faol ishtirok etadi va Markaziy Osiyo davlatlariga iqtisodiy qurilishda yordam beradi;

Markaziy Osiyo respublikalari Osiyo qit‘asidagi yangi kuchdir. Ularning rivojlanish jarayoni, o‘ziga xos geografik joylashuvi jahon hamjamiyatining e‘tiborini tortmoqda. Xitoy Markaziy Osiyoning barqaror va barqaror rivojlanishiga umid bog‘laydi. Xitoy xalqaro hamjamiyatni mintaqaning tinch taraqqiyotini yanada faolroq qo‘llab-quvvatlashga, bu davlatlar bilan ularning tarixi, madaniyati, dini va an‘analarini tushunish va hurmat qilish asosida teng huquqli, amaliy va o‘zaro manfaatli hamkorlikni rivojlantirishga chaqiradi. Xitoy mintaqaning tinch va xavfsiz rivojlanishiga yanada katta hissa qo‘shishga intiladi [6].

Markaziy Osiyo davlatlari bilan aloqalar mamlakatimiz diplomatik faoliyatining muhim yo‘nalishi hisoblanadi. Xitoy diplomatiyasining Markaziy Osiyo yo‘nalishi muttasil rivojlanib, chuqurlashib bormoqda. 1994 yil aprel oyida Xitoy Xalq Respublikasi Davlat Kengashi Bosh vaziri Li Penning tashrifi chog‘ida Xitoyning Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlariga nisbatan siyosatining asosiy nuqtalari: uzoq muddatli va yaxshi qo‘shnichilikda tinch-totuv yashash, teng huquqli va o‘zaro manfaatli hamkorlikni rivojlantirish, umumiy farovonlikka intilish, Markaziy Osiyo davlatlari xalqlarining tanlovini hurmat qilish va ichki ishlarga aralashmaslik, mustaqillik va suverenitetni hurmat qilish, barqaror rivojlanishga ko‘maklashish. 1996-yil iyul oyida Xitoy Xalq Respublikasi Raisi Szyan Szemin “Xitoy va Markaziy Osiyo mamlakatlari o‘rtasidagi hamkorlikning ajoyib kelajagini birgalikda yaratish” degan nutqida “Kelajakga, xalqqa, mintaqaga qarash” tamoyilini ilgari surdi. Bu Markaziy Osiyo davlatlari tomonidan ma‘qullanib, yuksak baholandi [7].

2004-yil iyun oyida O‘zbekistonda bo‘lgan XXR raisi Xu Szintao Xitoyning Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan munosabatlarining tamoyillarini bayon qilib, yaxshi qo‘shnichilik va do‘stlik munosabatlarini chuqurlashtirish va siyosiy o‘zaro ishonchni mustahkamlashni taklif etdi; xavfsizlik sohasida hamkorlikni oshirish va mintaqada barqarorlikni ta‘minlash; o‘zaro manfaatlarga intilish va biznes hamkorlikni rivojlantirish; madaniy aloqalarni kengaytirish va an‘anaviy do‘stlikni mustahkamlash. Xitoy rahbarining bu takliflari mintaqada katta rezonansga sabab bo‘ldi.

Xulosa. Xitoyning Markaziy Osiyo mamlakatlariga nisbatan siyosati an‘analar haqiqati va zamonaviy xususiyatlarni hisobga olganini ko‘rish qiyin emas. Ma‘lumki, Xitoyning rivojlanish manfaatlari mintaqada va xalqaro maydonda tinch, barqaror muhitni taqozo etadi. Qo‘shnilar bilan

do'stona munosabatlar Xitoyda azaliy an'anadir. Xitoyning tashqi siyosati sayyoramizda tinch umumiy rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan. Xitoy taraqqiyot va hamkorlik bayrog'ini mustahkam ushlab, mustaqil va tinchliksevar tashqi siyosatga amal qiladi. Qo'shni mintaqalarga nisbatan Xitoy doimo do'stona sherik sifatida ishlaydi. Bu siyosat Xitoyning Markaziy Osiyo davlatlari bilan munosabatlarini rivojlantirish uchun uzluksiz turtki bo'lib, ajoyib istiqbollarni belgilab kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. «Центральная Азия. Геополитика и экономика региона». Москва-2010. С.191
2. Кузьмина Е.М. Адаптация экономик Центральной Азии к геополитическим вызовам современности, М., ИЭ РАН, 2010. С.18
3. Булатов А.С. Мировая экономика и международные экономические отношения М.: Магистр, 2008. С.21
4. Меликсетов А.. История Китая М, 2002. С.105
5. Чжан Дегуан. Широкие перспективы китайско-российских отношений. Проблемы Дальнего Востока, №4, 2008. С.18
6. <http://www.inosmi.ru/world/20130109/204374447.html>
7. <http://mir-politika.ru/3403-indiya-i-itay-ne-druzya-i-ne-vragi.html>